

Toleranca - nerešeno vprašanje moderne

Začeli bi lahko s tezo, da je toleranca osnovno pravilo človeške družbe. Vsaka družbena ureditev dejansko temelji na toleriranju nekaterih ravnanj in netoleriranju drugih. Nedvomno drži tudi teza, da je z modernizacijo prišlo do enega najpomembnejših zgodovinskih preskokov. Modernizacijski proces funkcionalne diferenciacije je izredno razširil spekter različnih družbenih praks. Za ohranjanje tolikšne raznolikosti pa je nujen dvig praga tolerance, tj. "prenašanja" drugačnosti. Alternativa internalizirane tolerance je lahko zgolj represija, tj. prisilno vzdrževanje nekompatibilnih družbenih praks. Če torej ugotavljamo, da je za moderne družbe značilna intenzivna bližina visoko frekvenčnih raznolikosti, nismo daleč od sklepa, da je toleranca ena od bistvenih podlag modernizacije.

Zvezo med toleranco in gostoto družbenih interakcij je najlažje ponazoriti v urbanem prostoru. V mestih je mogoče tudi zgolj z "zdravorazumsko opazovalno aparaturo" zaznati visoko intenzivnost interakcij. Najenostavnejša dedukcija nas privede do sklepa, da je visokofrekvenčno obratovanje družbe na omejenem prostoru mogoče le, če je na voljo tudi ustrezen "lubrifikator", tj. ustrezna urbana kultura tolerantnosti.

Analiza urbanega ima splošen paradigmatški pomen, ker je v modernih, tehnološko visoko razvitih dužbah druge polovice dvajsetega stoletja že skoraj izginila razlika med urbanim in neurbanim prostorom. Gostota interakcij, ki je bila prej

¹ *Splošno je sprejeta teza, da se prostorski determinizem s tehnološkim obvladovanjem globalnih razdalj zmanjšuje, da torej prostor ni več tako pomemben dejavnik modernih družb. Obvladovanje fizičnega prostora je nedvomno dejstvo, pri tem pa razvojni optimisti pozabljajo na drugo komplementarno plat, tj. da se z naraščanjem dostopnosti zmanjšuje možnost izključevanja.*

² *Najbolj prepričljivo tovrstne reakcije ponazarjajo npr. napadi na tujce, ki so vse pogostejši tudi v "najbolj" modernih družbah.*

³ *Kritična analiza modernih družb zelo hitro razkrije potlačeno vprašanje, ki ga moderne družbe niso uspele vsebinsko razrešiti, pač pa le začasno formalizirali. Formalna smotno racionalna logika kratkoročno dopušča mnoge prakse, ki pa so na daljši rok problematične. Prelaganje odgovorov v prihodnost je dejansko velikokrat edina "rešitev". Offe govori o tem problemu z metaforiko letala, ki sicer uspešno leti, vendar zanj še ni zgrajena ustrezna, tj. varna pristajalna steza (Offe, 1990:31).*

značilna predvsem za urbano okolje, se je razširila na celotni (družbeni) prostor. To seveda pomeni, naj bi v družbah "visoke moderne", (urbana) kultura tolerance različnosti postala značilna za celoten prostor. Potreba po njej se je zelo povečala tudi zaradi tega, ker se je prostor "skrčil".¹ Zato velikokrat ni več na voljo dovolj prostora za ločevanje nekompatibilnih, tj. "netolerantnih" praks. Skratka, smetišča, letališča, avtoceste, jedrske naprave ipd. je vedno težje prostorsko odmakniti od bivalnega okolja.

Prav vedno večja čutno nazorna razvidnost nepredvidenih in nesprejemljivih posledic intenzivnega "obratovanja" modernih družb ponovno sproža tudi manj tolerantna odzivanja. Ta nov "postmoderni" odnos do modernizma je najjasneje spodbudil spoznanje, da prikrivanje ali prekrivanje nezaželenih posledic intenzivne modernizacije spodjeda reprodukcijske sposobnosti družbe kot celote.

Silna zgostitev družbenih interakcij, ki občasno sproži "tradicionalistično" netolerantno odzivanje, sama po sebi zvišuje tudi ekološko senzibilnost. Racionalna varovalna funkcija te nove zavesti pa ima tudi problematične "retro fundamentalistične"² pojavne oblike. Na tej točki se ponovno razkrije endemična in neodpravljiva slabost modernizma. Dopuščanje včasih tudi problematične raznolikosti vztrajno spremlja nerešeno vprašanje razmejitve med dopustnim in nedopustnim. Skratka, meje tolerance so nerešen problem in zaradi tega je modernizem po definiciji nestabilen in nevaren sistem.³ Vprašanje (ne)tolerance je torej nedvomno osrednja problematika modernih družb.

Ekofundamentalistični pojavi, usmerjeni k zožitvi tolerance, zaradi tega niso vedno le predmodernistični ostanki nekakšnega tradicionalizma, ampak so lahko tudi posledica nekaterih "pozabljenih" vprašanj moderne. Pojavi, za katere se zdi, da so nekakšen retrogardistični ludizem, so torej lahko le izraz inherentne negotovosti in ogroženosti, ki izhaja iz hiperkompleksne strukture in iz tega izvirajoče nejasne in neutrjene meje med tolerabilnim in netolerabilnim v modernih družbah.

V modernih družbah se je izoblikovalo kar nekaj strategij začasnega reševanja nekompatibilnih praks v prostoru. Zlasti v urbanem okolju je postalo coniranje univezalnega principa zmanjševanja motečega prepletanja različnih aktivnosti. Znale pa so tudi radikalnejše strategije, npr. umik v posebne prostorske enklave, kjer je na omejenem prostoru mogoče razvijati aktivnosti, ki jih sicer "standardno" okolje ne bi toleriralo. Postmoderne teorije so proizvedle idejo "paralelnih prostorov" (Wellmer, 1985, Jencks, 1982, 1985). Njihova bistvena značilnost naj bi bilo dopuščanje svojevrstnega azila, umika pred hiperkompleksno in velikokrat preveč represivno (tj. pre-

malo tolerantno) družbeno regulacijo. Podobne zamisli so "obče mesto" mnogih postmodernističnih razprav. Foucault (1984) npr. govori o "heterotopijah", Harvey (1989) našteva širok spekter "polimorfnih" aktivnosti v določenem prostoru. Williams (1990) te prostore imenuje prostorske niše. Podobno idejo razvija tudi Beck (1992: 234), ko govori o potrebi "institucionalne zaščite" alternativnih delovanj, tj. praks, ki pomenijo kritiko prevladujočega delovanja. Skratka, po tej poti pridemo do nakopičenih vprašanj modernosti, ki so v tesni zvezi z izpostavljenim problemom (ne)tolerance.

Globalizacija modernizacije, ki je po padcu državnega socializma zelo pospešena, postavlja nekatera nova vprašanja tudi o "prenašanju" neprijetnih oz. celo nesprejemljivih praks. Tu ne gre za kvalitativno nov pojav, temveč za zaostritev prostorske umestitve problematičnih praks. Novost je le to, da je ta

⁴ Kljub naraščanju nadnacionalnih (globalnih) institucij je globalno reševanje ekoloških vprašanj še zelo oddaljeno. To je nazorno pokazal neuspeh ekosumita v Braziliji (*Ecologist*, 4/92).

⁵ Zelo znana in obdelana je selitev "umazanih" proizvodenj na lokacije, kjer jih zaradi različnih razlogov tolerirajo, še bolj znano pa je, da so mnogi okolju škodljivi pojavi dejansko transnacionalni oz. globalni (onesnaženje voda, kisli dež, učinki tople grede).

⁶ Če govorimo o modernističnih regulacijskih mehanizmi, je seveda izbor omejen zgolj na tiste, ki so usklajeni s smotno racionalno logiko.

proces na našem planetu dosegel skrajne meje. Za najbolj problematične dejavnosti že zmanjkuje prostora. Iz tega logično izhaja, da bi se moral sorazmerno dvigniti tolerančni prag. Zaradi vedno večje ekološke senzibilnosti in mobilizacije pa se dogaja prav nasprotno. Toleranca do mnogih "hazarderskih" aktivnosti v modernih družbah je vedno manjša. Škarje se torej zapirajo, kar pomeni, da zmanjkuje tudi časa za rešitev.

Z naraščanjem števila globalno težko ali celo nerešljivih pojavov je tesno povezano tudi vprašanje lokalne tolerance njihovih nezaželenih učinkov. V skladu z geslom "Razmišljaj globalno, deluj lokalno" se je toleranca zmanjšala predvsem ali samo na lokalni ravni, kjer se je edino mogoče hitro odzvati.⁴ Mnogi učinki, ki jih ljudje na lokalni ravni ne prenašajo (več), imajo torej svoj izvor zunaj lokalnega prostora. Ta problem seveda ni nov, ga je pa vedno težje odpraviti oz. potlačiti. Posledice tega so več kot zgolj površinske. Modernistična funkcionalna diferenciacija je v mnogih primerih privedla do prostorske nepovezanosti "vzrokov in posledic", tako da je smiselno povezovanje nelokalnih vzrokov in lokalnih posledic kljub globalnim informacijskim tokovom predvsem na populistični ravni zelo težavno. To dejstvo že desetletja izkorišča najbolj propulziven proizvodni podsistem.⁵

S tega vidika so lokalistični netolerantni odzivi na mnoge dejanske in namišljene ekološke učinke pričakovani in razumljivi. Veliko bolj vprašljive pa so reakcije, ki ne sprejemajo niti ekoloških negativnih posledic, nastalih na lokalni ravni. Za takšne primere se je uveljavil izraz "NIMBY" (*not in my backyard* - ne na mojem dvorišču). Gre za sicer povsem pričakovano, vendar kljub temu velikokrat težko sprejemljivo netoleranco do nekaterih neizbežnih nezaželenih posledic modernizma. Takšni prostorski konflikti so zelo indikativni za odkrivanje problemov modernih družb.

Kriza postane očitna, ko zajame tudi mehanizme, ki naj bi urejali konflikte. Netolerantno lokalno odzivanje na pričakovane in neizbežne posledice moderne življenjske prakse odkriva prav to slabost modernih družb. Kljub navidez širokemu registru regulacijskih postopkov sta dejansko na voljo le dva osnovna načina⁶ reguliranja konfliktov. Tudi pri razreševanju nasprotij, nastalih zaradi prostorskih nekompatibilnih praks, poznamo le mehanizme, ki izvirajo iz monetarnega in iz birokratskega (aministrativnega) podsistema. Največkrat nastopata oba hkrati, oz. se dopolnjujeta. Določanje in ohranjanje prostorske ureditve je tako stvar državnega (birokratskega) aparata, ki vključuje tudi monetarno regulacijo. Zelo poenostavljeno bi lahko rekli, da postopek poteka tako, da legitimni državni organi skladno z normativno ureditvijo določajo namembnost prostora, pri čemer seveda upoštevajo tudi ekonomsko logiko. S tega vidika lahko

torej netolerante "NIMBY" odzive označimo kot krizo teh dveh regulacijskih sistemov.

Prostorski posegi postajajo za obstoječe regulacijske mehanizme vse težji problem tudi v primerih, ko obstaja nedvoumna zavest o potrebnosti določenega posega.⁷ Zaradi tega se povečuje število primerov, ko niti birokratski niti monetarni sistem ne moreta več zagotavljati legitimnosti ekološko spornih⁸ postopkov. Zaradi kompleksnosti enostavno ni mogoče predvideti vseh posledic in tudi natančen izračun stroškov ni mogoč. Netolerantnost je torej v precejšni meri posledica sistemskih pomanjkljivosti in nedorečenosti. Zaradi tega se pojavljajo dopolnilne metode "prepričevanja", t.i. organizirano "usmerjanje odnosov z javnostmi" (public relation management). Te pomožne dejavnosti naj bi zagotavljale ogroženo legitimnost posegov. Vendar je spričo nerešljivosti mnogih ekoloških problemov ta naloga verjetno tudi za najbolj spretne marketinške agente pretežka. Tovrstne aktivnosti lahko zgolj začasno odložijo zaostrovanje tistih NIMBY konfliktov, ki izhajajo iz "lokalističnega narcizizma"⁹.

Pri netoleranci gre velikokrat za ohranjanje statusa "free riderja".¹⁰ Vendar pri takšni "zastojkarski" strategiji ne gre za "patologijo" posameznikov ali določenih skupin, ampak, kot je

⁷ Bistvena značilnost "NIMBY" pojava je zavračanje posega v konkretnem lokalnem okolju, čeprav načeloma obstaja soglasnost o nujnosti posega.

⁸ Tu zanemarjamo nedvomno zelo zahteven problem določitve kriterijev "ekološke spornosti".

⁹ Tako bi lahko označili ozko lokalistično gledanje in reagiranje na dejavnosti v konkretnem prostoru, ki se poizkuša na vsak način izogniti negativnim (ekološkim in drugim) posledicam sicer lokalno uveljavljene prakse.

¹⁰ O tem glej več v Gantar (1993).

¹¹ *Komunikacija med stroko in laično javnostjo je zelo zahteven problem, ki marsikoga napeljuje na sklep, da je včasih pragmatično smotrno javnosti zamolčati "nekatero" informacijo.*

bilo že nakazano, za "sistemske" učinek. Modernistični regulacijski mehanizmi niso sposobni rešiti zadeve, ki je tudi ni več mogoče odpraviti. To pomeni, da imamo vse pogostejše opraviti s situacijami, ko monetarni in administrativni sistem ne moreta doseči legitimnosti. Če takšno stanje traja dalj časa, pa je lahko vprašljiva tudi legalnost nekaterih (prostorskih) ureditev.

Obstaja torej kar precej prepričljivih razlogov za previdnost pri presojanju (ne)upravičenosti včasih zelo besnega lokalnega zavračanja prostorskih posegov. Pravzaprav obstaja zgolj en tip situacij, ko je takšno zavračanje povsem neupravičeno. Ko je v skladu z normativno ureditvijo in obstoječimi zalozami znanja ugotovljeno, da sta izbrana najboljši način in najboljša lokacija za optimalno rešitev konkretnega problema, je tovrstne proteste nedvomno težko argumentirano zagovarjati. V vseh drugih primerih pa imajo včasih zelo histerične reakcije tudi racionalno utemeljeno in upravičeno jedro.

V konkretnih "NIMBY" situacijah je torej treba argumentirano dokazovati optimalnost rešitve. To pa je zaradi velikokrat zelo kompleksnih razmer precej težka naloga.¹¹ S temi problemi se bolj ali manj uspešno ukvarjajo strokovnjaki za komuniciranje z javnostmi.

Pri lokalnih zavračanjih določenih prostorskih posegov je problem predvsem, da se velikokrat ne sklicujejo na zgoraj nakazane sistemske nedorečenosti, temveč aprioristično zavračajo argumentirano razpravo o spornem projektu. Takšnih primerov je v zadnjem času na Slovenskem precej in upravičeno jih lahko označimo za retrogradni lokalizem, ki nazorno demonstrira predmoderno dožemanje časa in prostora. Čeprav bi bilo mogoče nasprotni strani, tj. tisti, ki poizkuša uveljaviti kak sporni poseg, mnogokrat utemeljeno in racionalno ugovarjati, se največkrat zgodi, da je stik z apriorističnim, izrazito netolerantnim zavračanjem pretrgan že na začetku. Tako pogosto sploh ne pride do racionalne izmenjave pogledov in stališč.

Takšno absolutno zavračanje torej pretrga stik, še preden se vzpostavi in uporabi mehanizma reševanja konfliktov - birokratski in monetarni. Zaradi tega se konflikt niti ne more razviti do faze, ko naj bi se pokazala (ne)upravičenost akcije. To je tudi osnova za kritiko takšnih netolerantnih odzivanj na bolj ali manj spretno reševanje številnih in očitnih ekoloških prostorskih problemov modernih in tudi slovenske družbe.

Ponazoritvenih primerov iz našega okolja res ne manjka. Najboljši pa je verjetno zaplet z iskanjem lokacije za odlagališče srednje in nizko radioaktivnih odpadkov. Na tem primeru je mogoče pokazati oboje - sistemsko nedorečenost modernih sistemov in predmoderno (instinktivno) izrazito netolerantno odzivanje na realni problem. Druge vrste so

številni zapleti in zelo netolerantno odzivanje pri iskanju lokacij za odlagališča komunalnih odpadkov. V teh primerih gre za reševanje problema, ki nastaja zaradi splošno sprejetega modernega načina življenja. Povsem konsenzualno je tudi prepričanje, da je ta problem bolje reševati na infrastrukturni ravni, ker bi bilo posamično odlaganje lahko ekološko in ekonomsko katastrofalno. In vendar je nadvse težko doseči tudi najmanjše soglasje za lokacijo in rešitev tega vsem očitnega problema. Takšno odzivanje nazorno kaže, da tudi v "pragmatičnih" modernih družbah racionalno smotrno delovanje velikokrat ni učinkovito.

Moderne družbe, za katere se je zdelo, da obvladujejo neprijetne "stranske učinke", se torej soočajo z naraščajočo netolerantnostjo do posledic lastnega "obratovanja". Netolerantne reakcije, ki so usmerjene zgolj v posledice, pa se seveda izneverijo temeljni predpostavki modernizma, tj. racionalnemu presojanju in delovanju. Navidezno obrobni lokalistični pojavi najavljajo torej velike probleme z reproduksijsko sposobnostjo modernih družb. Iz tega je mogoče daljnosežno sklepati o zelo kritičnih reinterpretacijah večinoma zelo optimističnih postmodernih teorij.

Drago Kos, doktor sociologije, raziskovalec na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

LITERATURA

- BECK, Ulrich (1992): **Risk Society - Towards a New Modernity**, Sage, London.
- HARVEY, David (1989): **The Condition of Postmodernity**, Basil Blackwell, Oxford.
- RABINOW, Paul (1984): **The Foucault Reader**, Harmondsworth.
- GIDDENS, Anthony (1990): **The Consequences of Modernity**, Polity Press, Cambridge.
- GANTAR, Pavel (1993): **Sociološka kritika teorij planiranja**, Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.
- HABERMAS, Jürgen (1987/91): **The Theory of Communicative Action (I & II)**, Polity Press, Cambridge.
- JENCKS, Charles (1985): **Jezik postmoderne arhitekture**, Zodijak, Vuk Karadžić, Beograd.
- LYOTARD, Jean-François (1979): **La condition postmoderne**, Les Editions de Minuit, Pariz.
- OFFE, Claus (1987): "The Utopia of the Zero-Option: Modernity and Modernization as Normative Political Criteria"; v: **Praxis International**, let. 7, št. 1.
- WILLIAMS, P. Oliver (1990): "Bivalne skupnosti in nova bivalna oblika": v: **Družboslovne razprave**, št. 10, Ljubljana.
- WELLMER, Albrecht (1985): "Utopia and the Dialectic of Enlightenment"; v: **Habermas and Modernity**, Cambridge, Polity Press.
- WELLMER, Albrecht (1985): **Prilog dialektici moderne i postmoderne**, Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad.